

ДЕЯКІ ТИПИ МЕТАЛЕВИХ НАШИЙНИХ ПРИКРАС ІЗ СКІФСЬКИХ ПОХОВАНЬ У КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ

Гривни, намисто, різноманітні ланцюжки - все це різні види прикрас, характерні деталі вбрання населення Скіфії. Колекція нашійних оздоб із зібрання МІКУ відбиває картину їх виробництва та розповсюдження у Північному Причорномор'ї протягом I тис. до н.е.

Шийні прикраси будь-якого типу, як свідчать етнографічні матеріали, котрі зберігають глибинні уявлення та традиції, завжди сприймали не тільки як витвори мистецтва, призначені для оздоблення костюма, але й як знаки особливого статусу, майнового стану та віку а також - як амулети, талісмани: їх вважали такими, що мають магічний вплив на людину (захищають від злих сил, привертають любов, тощо).

Аналіз складу зібрання показує, що найбільш поширеними були разки з окремих деталей, які розрізняються за формою та способом закріплення на низці: намистин (вони мають навскрізний отвір); підвісок - вироби з петелькою у верхній частині, фігурних ланок: за будовою найчастіше нагадують коробочку з невисокими стінками, в яких зроблено по два отвори зліва та справа.

Розвідка, яку ми зараз пропонуємо, присвячена аналізу намиста та ланцюжків. Подібні оздобы носили тільки жінки, зрідка - діти, а гривни - в ранній період історії скіфів - тільки чоловіки, пізніше нашійні обручі мали у святковому вбранні жінки та діти.

Золоті прикраси бачимо в костюмах представниць середнього та вищого шарів суспільства. Порівняння всіх знахідок золотого намиста показує, що деякі екземпляри зроблено в ювелірних майстернях Боспора (вони вирізняються надзвичайною художньою довершеністю), але є й зразки місцевого виробництва.

У разках намиста нерідко бачимо поєднання різних типів елементів. Скіфянки створювали з намистин та підвісок композиції, які відбивають не тільки естетичні уподобання, але й моральні та релігійні норми суспільства. Так, знахідки, зафіксовані в похованнях скіфянок, показують залежність довжини

наміста від віку власниці. Наприклад, у к.21 поблизу с. Кам'янка Миколаївської області - невеличке золоте намисто у вбранні літньої жінки.

Нам відомо з етнографічних спостережень, що молоді жінки утворювали з довгих низок декілька рядів, які закривали груди, а короткі разки носили літні жінки та діти (Белицер, 1973, с.119).

Різноманітність форм складових частин намиста та ланцюжків, а також комбінацій з намистин, підвісок та фігурних елементів - все це стає на перешкоді систематизації за формальними ознаками. Аналізуючи прикраси, ми дійшли висновку, що вони зроблені, хоч і в руслі художніх традицій, властивих певному часу (отже - є "модними"), але за індивідуальними замовленнями, тобто відбивають вимоги конкретної власниці. А вони, тобто вимоги, напевне, торкалися знакових функцій нашійних оздоб. Їх семантику найчастіше визначає образне вирішення.

В колекції нашого музею є декілька разків намиста, які привертають особливу увагу. Вони зовсім не схожі за загальним виглядом, але їх об'єднує один мотив - "лунниці", тобто зображення півмісяця. В костюмі жінок Скіфії лунниця з'явилася в V ст. до н.е., причому, і на території Лісостепу, і Степу, хоча цей візерунок і не став надто поширеним у декоративному оформленні вбрання. Вивчення разків прикрас, що включають цей елемент, доводить, що вони були знаками обрядового вбрання.

Так, розглянемо намисто, знайдене в кургані № 4 поблизу с. Вовківці Сумської обл. (Ильинская, 1983, с.322) (Рис.1). Воно належало шляхетній жінці, похованій за пишним ритуалом, у багатому вбранні. Її нашійна прикраса - ланцюжок з деталей трьох моделей. Основний малюнок створюють намистинки у формі кульки. Між ними (через певні проміжки) нанизані підвіски складної конфігурації: нижня частина - пірамідка з чотирьох кульок (вона нагадує ягоду), до неї приєднано невеличкий циліндр, котрий завершується також кулькою з наскрізним отвором. Загальну композицію доповнюють шість підвісок у вигляді півмісяця - "лунниці". Їх "ріжки" оздоблено простими візерунками з тоненьких дротинок та дрібних "зерняток" (техніка зерні та скані). Найбільш давнє зображення елементів у формі півмісяця відоме за матеріалами з поселення Марі (Вавілонського кола пам'яток). Відразу впадає в очі мініатюрна скульптурка: давній художник передав постать жін-

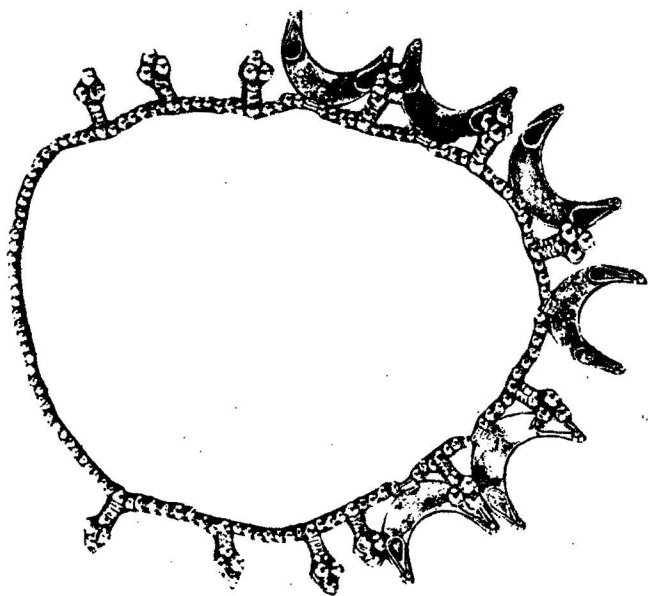

Рис.1. Намисто, знайдене в кургані № 4
поблизу с. Волковці Сумської обл

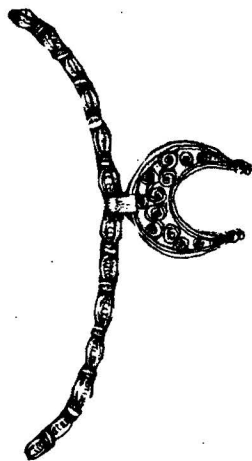

Рис.3. Деталь намиста з вбрання скіфянки,
похованої в кургані Казенна Могила (пох.№ 2)
поблизу с. Шмальки (Тополине), Запорізька обл.

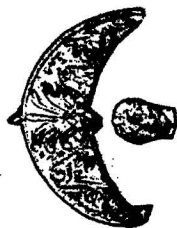

Рис.2. Намисто з кургану № 3 (п. № 2)
поблизу села Богданівка (Каховський район)
Херсонської області.

ки, одним з найбільш виразних оздоб вбрання котрої є лунниця (Maxwell - Hyslop, 1971, s.90, fig.67).

В образній системі символів Сходу фігура півмісяця посідає значне місце. Вона була основою багатьох орнаментальних схем і моделей прикрас (Палестина, Сирія).

Намистинки, обриси яких загалом схожі на ягідки, мають аналогії на Сході. На території Палестини у могильнику Тель-Фара знайдено подібні за абрисом: вони також зроблені із з'єднаних між собою кульок. Їх датують XI-X ст. до н.е. (Higgins, 1961, tab. 12F). У давніх народів зображенням будь-яких плодів надавали значення символу родючості (Maxwell - Hyslop, 1971, s. 87, fig. 67). Всі елементи є уособленням різних аспектів культу плодючості. Отже, ланцюжок, про який ми ведемо мову, є знаком не тільки святкового, а обрядового (ритуального) вбрання. І хоча намисто не вирізняє тонка ювелірна робота, воно викликає цікавість, тому що розповідає про походження декоративних мотивів та відбиває деякі вірування мешканців Скіфії.

Намисто, яке знайшли досліджуючи курган № 3 (п. № 2) поблизу села Богданівка (Каховський район) Херсонської області складається з 13-ти овальних, 9-ти біконічних намистин та лунниці, поверхня якої прикрашена S-подібними завитками, а "ріжки" завершують дві кульки (розміри підвіски - лунниці: відстань між ріжками - 20 мм, Н найширшої частини -10 мм) (Рис.2). Оздоба - разок намиста - належала молодій жінці, яку поховали у конусоподібному головному уборі. Існує припущення, що шапки такої форми були ознакою шлюбного костюма (Ключко Л.С., 1986, с.14-24). Отже, всі компоненти ансамблю, який носила жінка, мали сакральний характер.

Ще одне намисто, що вирізняється мотивом "лунниці", було серед прикрас жінки середнього віку (40-50 років), поховання якої дослідили у кургані Казенна Могила (пох.№ 2) поблизу с. Шмальки (Тополине), Запорізька обл. Разок складається зі скляних, позолочених намистин та золотої лунниці "ріжками" вниз, яка була, напевне, композиційним центром низки. Поверхню підвіски у формі півмісяця вкриває орнамент з тоненьких дротин: від центральної пальметки відходять гілки пагінці з квітами (розміри лунниці: відстань між кінцями 42 мм, Н в найширшій частині - 15 мм). Посередині виробу, між "ріжками", припаяне кільце, до якого прилаштована мініатюрна підвісочка у вигляді жіночої голови, зроблена у традиціях, притаманних еллінському мистецтву (Рис.3).

Головний убір, форма та декоративні елементи котрого підкреслюють виділене становище власниці, вбрання з золотими аплікаціями, деякі предмети, пов'язані з уявленнями про культу божеств життєдайних сил природи - все це говорить про особливий статус небіжчиці за життя, ймовірно, її жрецький сан. Є підстави припустити, що нашийна оздоба з лунницею - один із знаків церемоніального костюма.

Згадаймо про експонат з нашої збірки, який на жаль, позбавлений змісту, тому що є випадковою знахідкою (можливо, в м. Кагарлику Київської обл.).

Ми не можемо розглядати прикрасу в контексті костюма і ситуації захоронення особи, якій належала лунниця (її розміри: відстань між "ріжками" - 45 мм) (Ханенко Б.І., 1907 Вып. VI, табл. V, 527).

Зображення місяця, як ми вже зазначали, є символом культу одного з божеств життєдайних сил природи. І хоча образне втілення він одержав спочатку, мабуть, на Сході, але, як і солярний культ, належить до універсальних, тобто, були в уявленнях всіх народів. Це доводять ще пам'ятки палеолітичного мистецтва. Загальним є і шлях перетворення уявлень про Місяць: спочатку він є втіленням чоловічого начала, в більш пізній час - жіночого (Мифы народов мира, с.280).

Еллінські міфи розповідають про Місяць, який виступає в жіночій іпостасі. Це богиня Селена, котру вважають дочкою, а інколи дружиною або сестрою Сонця. Пізніше її ототожнювали з Артемідією, Гекатою або Персефоною.

Населення Скіфії також, напевне, сприймало Місяць (у різних фазах) як один з факторів життя природи, від котрої не відділяли і себе. Отже, "лунниця" - фігура півмісяця відбиває вірування скіфів (і кочовиків, і землеробів). Цим можна пояснити органічне вплетення місяцеподібних елементів в декор вбрання, а також - в IV ст.до н.е. - кінської збруї.

ЛІТЕРАТУРА

- Белицер В.Н. Народная одежда мордвы. - М. - 1973.
Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв.до н.э. - Киев - 1983
Maxwell - Hyslop R. Western Asiatic Jewellery c. 3000- 612 BC - London - 1971
Higgins R.A. Greek and Roman Jewelry. - London - 1961
Клочко Л.С. Реконструкція конусоподібних головних уборіє скіф'янок //Археологія - 1986 - №56
(Мифы народов мира. -Т.ІІ. - 1988
Ханенко Б.І., Ханенко В.Н. Древности Приднепровья. - К. - 190